

לליטוש הזהות המשותפת בקרב הבאים אליה מיבשות שונות. ממדיה הפוליטיים והטריטוריאליים של התנועה הלאומית הוצעו.¹⁵

פעילותה המצומצמת יחסית של התנועה הציונית בברזיל התרחבה והתגוונה בעקבות הקמתה של ישראל בשנת 1948. ההתלהבות שעוררה הקמת המדינה וההילה של עצמאות מדינית שקרנה ממנה השפיעו באופנים שונים על יהדות ברזיל. בקרב חלקים של יהדות זו שהיו מוגבלים בהיקפם גברה באופן דרמטי תחושת הזיקה הבלתי אמצעית להגשמת הציונות, והתחזקה ההזדהות עם חזונה הרעיוני והערכי של המדינה היהודית, כמרכיב מרכזי בהבטחת קיומו של העם היהודי בעידן המודרני.¹⁶ המילים המרוממות הללו, שעשויות לכאורה לעורר תחושת אי אמינות במישור המחקר האובייקטיבי, מייצגות בצורה נאמנה התבטאויות שרווחו בזירה הציבורית הקהילתית היהודית בברזיל באותה עת, ומשקפות הלך רוח שהיה נפוץ באורח זמני לפחות, ושלא בהכרח חייב לעשות מעשה 'ציוני' ברמת הפרט, כגון תרומה כספית או הגירה לישראל. השניות שאפיינה את יחסי היישוב עם הגולה התפוצה ניכרה ביתר שאת לאחר הקמת המדינה, והתבטאה בין היתר בהגדרת 'עדי מדיניות החוץ הישראלית, ברגישות כלפי המחויבות ההרדית של היהודים 'כאן' ו'שם' בעתות מתיחות ומשבר, ובמערכת היחסים הסבוכה בין ישראל לתפוצה בימים כסדרם.¹⁷ על רקע זה הלכה והתחדדה השאלה אם ציונות פירושה הזדהות עם זכותם של היהודים למדינה עצמאית לצד טיפוחם של חיים קהילתיים ענפים בתפוצות והעמקת התודעה היהודית, או שמא נדרשת הגשמה אישית של הרעיון הציוני. סוגיה עקרונית זו

הייתה חלק בלתי נפרד מהדילמות שהעסיקו קהילות יהודיות ברחבי העולם במאה העשרים, שכן הפעילות והמעורבות הקהילתית לעתים חפפו ולעתים סתרו את מאמצי העלייה.¹⁸

ב-8 בפברואר 1949 הכירה ברזיל דה יורה בקיומה של מדינת ישראל, והייתה הראשונה במדינות דרום אמריקה שעשתה צעד זה. ארגנטינה עשתה כן כעבור שמונה ימים.¹⁹ עם זאת בעוד שארגנטינה כוננה יחסים דיפלומטיים עם ישראל בחודש מאי, לא הזדרזה ברזיל ללכת בעקבותיה. באוקטובר, כמה חודשים לאחר שמונה יעקב צור לתפקיד ציר ישראל בארגנטינה, הוא הציע בתזכיר שכתב למנהל הכללי של משרד החוץ ולטר איתן, כי ישראל תחל לארגן ולעודד עליית יהודים מארצות אמריקה הלטינית. צור נימק את הצעתו במידע שלפיו באותם הימים

ברזיל ואיטליה הכירו בישראל

ציונות ברזיל בארצות הברית הודיעה לנציגות ישראל בואשינגטון כי ממסלה ברזיל החליטה להכיר במדינת ישראל זכ-ממשלתה.

ב-25 בינואר החליטה הממשלה האיטלית קית להכיר דה פקטו בממשלת ישראל. בעקבות החלטה זו החליטו היום אנרות בין משרד שר החוץ, מר מ. שרתוק לבין הקונסול האיטלקי הכללי בירושלים. מר ג. טילימבאני והתכרה דה פקטו נכנסה לתקפה.

ידיעה בעיתון 'קול העם' על הכרת ברזיל בישראל, 9 בפברואר 1949

15 ראו: R. Rein & M. Lewis-Nouwen, 'Cultural Zionism as a Contact Zone: Sephardic and Ashkenazi Jews Bridge the Gap on the Pages of the Argentine Newspaper "Israel"', M. Bejarano & E. Aizenberg (eds.), *Contemporary Sephardic Identity in the Americas: An Interdisciplinary Approach*, Syracuse 2012, pp. 69-87.

16 N. Falbel, 'O Sionismo e os Judeus no Brasil', הנ"ל (לעיל, הערה 6), עמ' 414-420.

17 ג' שפר וה' רוטטולדנו, מי מנהיג? על יחסי ישראל והתפוצה היהודית, תל-אביב תשס"ו, עמ' 38-53.

18 ראו למשל: א' גל, 'ממערב לציון: מאפייני הציונות האמריקנית', הנ"ל (עורך), הציונות לאזוריה: היבטים גאותרבותיים, ג, ירושלים תש"ע, עמ' 111-166; ח' אבני, 'בין ציונות מגשימה ל"ציונות תפוצתית": ייחודה של ארגנטינה', שם, עמ' 267-268.

19 'איטליה וברזיל הכירו בישראל', דבר, 9 בפברואר 1949; 'ארגנטינה הכירה בישראל דה יורה', שם, 17 בפברואר 1949.

החלו להידלדל מקורות העלייה מאירופה, וטען כי באמריקה הלטינית קיים 'מקור חשוב לעלייה חלוצית ולעליית המעמד הבינוני כאחד'. הוא תיאר את יהדות דרום אמריקה כמי שמסוגלת לשמש תחליף כמותי ואיכותי להגירה הפוחתת מאירופה, וגרס כי 'החומר האנושי' שלה עשוי להסתגל לתנאי הארץ במהירות גדולה יותר מאשר עולים מקרב יהדות ארצות-הברית. צור סבר שקיימת אפשרות ראלית לעלייתם של אלפי צעירים חלוצים המזוהים עם תנועת העבודה, בראש ובראשונה מארגנטינה, ושאליהם ייתוספו כ-1,000 משפחות מבני המעמד הבינוני.²⁰

ניסיונו של צור להניע את מקבלי ההחלטות בממשלת ישראל להעניק קדימות לעלייה מאמריקה הלטינית כשל באותו שלב, אך כעבור שלוש שנים התברר שהערכותיו העקרוניות לא התבררו. קיטרון, שייסד בזמנו את תנועת הנוער 'דרור' בארגנטינה, ושהיה עתה פעיל בכיר במנגנון מפא"י, כתב בתזכיר ששלח אל ראש הממשלה דוד בן-גוריון ואל שרת בשלהי 1952, כי מיום הקמתה של מדינת ישראל ועד אוגוסט 1952 עלו מאמריקה הלטינית לפי נתוני הסוכנות היהודית 2,815 נפשות, מהם 1,325 מארגנטינה. כ-1,000 מן העולים נמנו עם חברי התנועות החלוציות. קיטרון השווה זאת לממדי העלייה באותו פרק זמן מארצות-הברית ומקנדה, שהסתכמה ב-2,254 נפשות, בעוד האוכלוסייה היהודית באמריקה הצפונית הייתה גדולה פי עשרה מזו שבאמריקה הלטינית.²¹ אולם ההערכות באשר לחשיבותה היחסית של העלייה מדרום אמריקה הניעו רק טיפין טיפין את מנהיגי הבכירים של ישראל בראשית שנות החמישים לראות בתת-היבשת הזו גורם בעל חשיבות ייחודית. נסיבות אלה מומחשות באנקדוטה שסיפר צור על מפגשו עם בן-גוריון ערב צאתו בדצמבר 1948 לשרת כנציגה הדיפלומטי הראשון של ישראל בדרום אמריקה (כציר באורוגוואי). בן-גוריון תהה: 'לא מצאת לך כבר מה לעשות בארץ?'. צור השיב כי גם זו עבודה ושליחות בעלת חשיבות, ובן-גוריון הפתיר: 'אבל יש כל כך הרבה דברים לעשות בארץ, מה פתאום שרת שולח אותך כל כך רחוק, לדרום אמריקה?'.²² ממילא גם יצירת קשרים דיפלומטיים עם ברזיל הייתה בעלת חשיבות משנית בעיניו, וזה היה יחסו אף לעליית יהודים משם.

על הפער התרבותי והנפשי שהבדיל בין הנהגת המדינה לבין העולם הדרום אמריקני מעיד יותר מכול המחזה שהתרחש בעת ביקורו של יושב ראש הכנסת יוסף שפרינצק בארגנטינה ביוני 1950, ביקור שנתפס כאירוע היסטורי חסר תקדים בתולדות הקהילה היהודית המקומית. לאחר נאומו בפרלמנט הארגנטיני התיישב שפרינצק הנרגש בין מאות חברי פרלמנט פרוניסטים, ואלה כדרכם נעמדו על רגליהם ומחאו כפיים כשנזכרו בנאומו הברכה שמותיים של המנהיג חואן פרון

20 צור אל איתן, 13 באוקטובר 1949, אה"מ, ג-5558/13. על ראשית יחסיה הדיפלומטיים של ישראל עם ארגנטינה ראו: ר' ריין, ארגנטינה, ישראל והיהודים: למן חלוקת ארץ ישראל ועד פרשת אייכמן, תל-אביב תשס"ב, עמ' 80-81, 116-117. על העלייה מארגנטינה בהקשרים המשקיים לדינוני ראו: ס' קלור, 'העלייה מארגנטינה למדינת ישראל בשנים 1948-1967', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 2012, במיוחד עמ' 83-90, 160-179.

21 קיטרון אל בן-גוריון, 'תזכיר: יהדות דרום אמריקה', 16 בנובמבר 1952, אה"מ, חצ-2388/14; קיטרון אל שרת, 2 בדצמבר 1952, שם.

22 ריאיון עם צור, ראיין ש' סנה, 23 ביולי 1976, אב"ג, חטיבה אור קולית, ראינויות; י' צור, כתב-האמנה מס' 4: שליחות דיפלומטית ראשונה בדרום-אמריקה, תל-אביב 1981, עמ' 13.

יעקב צור, ציר
ישראל באורוגוואי
(במרכז); יהודית
מלמד-ברגמן,
המזכירה הראשונה,
ויצחק נבון, המזכיר
השני, 1 ביוני 1949

ורעייתו האהודה אוויטה. שפרינצק, שלא הבין ספרדית, היה בטוח שהתשואות מכוונות למדינת ישראל ואליו. בכל פעם שנשמע שמה של אוויטה, התלהבו חברי הפרלמנט מחדש, ושפרינצק קם והשתחוה כלפיהם, לחרדתם של נציגי השגרירות הישראלית.²³ שפרינצק הנפעם הודה במכתב לרעייתו חנה כי בעת שישב בפרלמנט היו רגעים ששכח את עצמו מרוב התרגשות וחש כאילו הוא בימי איזבלה ופרדיננד, מלכי קסטיליה ואראגון (ספרד היום) בראשית המאה השש־עשרה, שהחלו במסעי הכיבוש של אמריקה (ולהבדיל גם היו אחראים לגירוש יהודי ספרד ולאִינקוויזיציה) – לא פחות. בדרכו לארגנטינה נחת שפרינצק לעצירת ביניים קצרה בִּרְסִיפָה שבצפון ברזיל, וקבלת הפנים השמחה שזכה לה בשדה התעופה מצד יהודי העיר הייתה נקודת הפתיחה למפגשו עם דרום אמריקה. לרעייתו כתב כי הוא חש כמי שנמצא בה לא כמה ימים אלא חודשים, 'ומתהלך כל הזמן בקרנבל, אשר יש לו משמעות המזעזעת את המחשבה ואת הרגש'.²⁴ החוויה המרטיטה שזכה לה שפרינצק בביקורו הייתה מנת חלקם של אישים ישראלים בכירים נוספים שביקרו בדרום אמריקה בראשית שנות החמישים, ובהם זלמן שז"ר, יוסף בורג וגולדה מאירסון (מאיר), והיא עתידה הייתה לשמש כגורם מסייע לפתיחות בקרב העילית הישראלית לפחות ליצירת קשרי תרבות חמים בין הצדדים.

23 צור (שם), עמ' 84.

24 שפרינצק אל חנה (רעייתו), כ"ב בסיוון תש"י (7 ביוני 1950), אגרות יוסף שפרינצק, בעריכת י' שפירא, ג, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 36.

אף שבן-גוריון מיעט להתעניין בנעשה בקרב יהדות דרום אמריקה ובקשרים עם מדינות היבשת, בכל זאת נעשו מהלכים דיפלומטיים בכיוון זה, אך הם היו מצומצמים ומאופקים. אברהם דרפקין (דרום), מנהל מחלקת אמריקה הלטינית במשרד החוץ, ציין באפריל 1950 כי פנו פעמיים בעניין זה אל משרד החוץ הברזילאי, אך הפניות לא זכו למענה. הוא ביקש מקונסול הכבוד מלמוד שינסה לגשש 'באופן זהיר וחשאי' אם אפשר לקדם את הקמתן של נציגויות דיפלומטיות בברזיל ובישראל. שנה לאחר מכן נראה היה שהמאמצים הללו עולים על מסלול חיובי – עם חילופי השלטון בברזיל חתמו בפברואר 1951 ציר ישראל בארגנטינה צור ושר החוץ הברזילאי על איגרות בדבר כינון יחסים דיפלומטיים, אך ההיערכות הארגונית למימושם התארכה.²⁵

במשרד החוץ הישראלי התלבטו בשאלת זהות המועמד לכהן בראש הנציגות. דרום מנה את התכונות הרצויות: ראשית, היה עליו לדעת היטב גם צרפתית, לא רק משום שזו שפה דיפלומטית, אלא מאחר שזו השפה השכיחה בעילית הברזילאית. שנית, עליו להיות בעל רקע כלכלי מתאים. שלישית, עליו להיות ציוני נלהב, שכן 'היהדות הברזילאית חסרה מנהיגות ושולטת בה הפרובינציאליות של עיירה קטנה', ולכן הצירות צריכה לשמש מקור השראה להכוונת החיים הציוניים. השכלתו הציונית של המועמד צריכה להיות לא רק תאורטית, אלא עליו להיות גם 'בעל נשמת עסקן, דמוקרט לפי הליכותיו ומסוגל להתייחד עם גדול וקטן'. רביעית, עליו 'לברוח מן הסנוכיות' וליצור בצירות סביבה המשרה אווירה חמה וידידותית, ודרום הוסיף – במזג התורם לרוח המקום. ההכנות לבחירת האדם המתאים למשימה התנהלו מדרך הטבע גם בצד הברזילאי, ושם הובהר כי המועמד צריך לבוא מקרב הפקידות של משרד החוץ הברזילאי, כדי שיזכה לאמון מלא של שולחיו; הוא לא אמור להיות יהודי, וגם לא אדם צעיר מדי, כדי שלא יירתע מקשיים חיצוניים; ובמיוחד נדרש שלא יהיה נוקשה בגישתו, על מנת שיסתגל למציאות הישראלית המתהווה במדינה הצעירה.²⁶ ההשתתפות המתארכת גררה לחץ של משרד החקלאות הישראלי למינוי נציג דיפלומטי, עקב האינטרס לרכוש מוצרים במחיר זול מהשוק הברזילאי לנוכח משטר הצנע בישראל. ב-24 באוגוסט 1951 הודיע שר החוץ שרת לשר החקלאות פנחס לבון כי הקשיים במציאת מועמד לתפקיד ציר ישראל בברזיל, שנבעו מכך ש'המתאימים לא הסכימו, והמסכימים לא התאימו' – נפתרו ככל הנראה.²⁷

אחד מאותות הצנע בישראל באותם הימים ניכר בהכנות לבואו של הנציג המדיני הבכיר הראשון מברזיל כעבור ימים אחדים. ב-29 באוגוסט ביקר בארץ ג'ואו קפה פיליו (Café Filho), סגן נשיא ברזיל ויושב ראש הסנאט. לארוחת הערב שהתקיימה לכבוד האורח החשוב במלון 'המלך דוד' בירושלים, בהשתתפות ראש ממשלת ישראל, ניתנה לבקשת לשכתו הרשאה מיוחדת להגשת שלושים מנות עוף. במכתב ששיגר קפה פיליו לבן-גוריון עם חזרתו לברזיל, הוא הודה בנימוס דיפלומטי על ההזדמנות שניתנה לו 'להכיר את ההתלהבות והמסירות של בניכם למולדתכם', והביע את התפעלותו

25 דרפקין אל מלמוד, 25 באפריל 1950, אה"מ, חצ-2386/12; צור (לעיל, הערה 22), עמ' 81.

26 א' דרום, 'מועמדות לתפקיד הציר בריו דה'ז'נירו', 19 בפברואר 1951, אה"מ, חצ-2386/12; ש' אמיר, מזכיר שני בצירות ישראל בבואנוס איירס, למחלקת אמריקה הלטינית במשרד החוץ, 3 במאי 1951, שם.

27 מזכיר דרום ללשכת שר החוץ, 15 ביולי 1951, אה"מ, חצ-2386/12; לבון אל שרת, 5 באוגוסט 1951, שם; שרת אל לבון, 24 באוגוסט 1951, שם.

פגישת ג'ואו קפה פיליו, סגן נשיא ברזיל ויושב ראש הסנאט (בחליפה לבנה) עם בן-גוריון, אוגוסט 1951 (נילום: דוד אלדן, לע"מ)

'מיפי הטבע, מהמקומות ומהבניינים אשר נרשמו בדפי ההיסטוריה המפוארת שלכם'.²⁸ הדחיפה שאמור היה לתת הביקור רם הדרג להסדרת היחסים הדיפלומטיים בין ישראל לברזיל לא יצאה אל הפועל, מסיבות פרוזאיות למדי. אותר מועמד – האלוף דוד שאלתיאל, נספח צה"ל במערב אירופה ובעבר מפקד חזית ירושלים במלחמת העצמאות – אך לא נמצא תקציב. בנובמבר העריך משרד החוץ כי יתקשה לדחוק במשרד האוצר להעמיד את הסכום הנחוץ גם בחודש הבא, וציין כי מאמצע דצמבר ועד תחילת מרס של השנה הבאה אין בריו דה ז'ניירו שום אדם 'בעל חשיבות ומעמד', עקב תקופת החופש והקרנבל, ולכן לא יהיה אפשר לעשות דבר של ממש בתחום המדיני.²⁹

ב-28 במרס 1952 הגיש הציר הראשון של ברזיל בישראל, העיתונאי בעל ההשקפות הליברליות ד"ר חוזה פאברינו דה אוליביירה, את כתב האמנתו לשפרינצק, ששימש כממלא מקום נשיא המדינה (הנשיא, חיים ויצמן, היה חולה מאוד ונפטר כעבור כשמונה חודשים). הציר הישראלי, שאלתיאל, הגיע לברזיל ב-31 במרס, וב-8 באפריל הגיש את כתב האמנתו לנשיא ג'טוליו ורגס (Vargas). במענה

28 קפה פיליו אל בן-גוריון, 17 בספטמבר 1951, אה"מ, ג-5575/3. ראו בתיק זה את גם ההתכתבויות הפנימיות בענייני העופות.

29 איתן אל שאלתיאל, 4 בנובמבר 1951, אה"מ, חצ-2386/12. על שאלתיאל ראו: א' צור, שומר לישראל: פרקי חייו של דוד שאלתיאל, תל-אביב תשס"ב. שאלתיאל בחר את החלופה הזו בהתייעצות עם ידידו ראובן שילוח, ראש המוסד. ראו: שם, עמ' 231.

לצור, ציר ישראל בארגנטינה, שבירך אותו על כניסתו לתפקידו והביע שמחה על 'שאין הצירות שלנו בודדה עוד בחלק עולם זה', כתב שאלתיאל: 'אם כי הארץ ותושביה מתאימים כנראה לאקלימי המנטלי, ונראה לי כי גם אנכי מתאים לאקלימם המנטלי, קיים כאן דבר שלעולם לא אתרגל לו והוא – קצב העבודה'. עוד קודם לכן כתב צור לשאלתיאל כי בריו נהוג ללבוש מדי צבא רק לעתים רחוקות, ויעץ לו להצטייד בחליפות קלות עקב אקלימה החם.³⁰ סוגיית ההופעה של הדיפלומט שאלתיאל במדים באירועים ציבוריים עוררה מידה מסוימת של אי נחת במשרד החוץ הישראלי. שאלתיאל הסביר שהוא עשה כן בעת מסירת כתב ההאמנה לבקשת השלטונות הברזילאיים, והוסיף כי 'היות וידוע שהנני איש צבא, הופעה במדים בהזדמנויות יוצאות מגדר הרגיל – דבר מקובל הוא בהחלט בברזיל'.³¹ יהודי ריו דה ז'ניירו חשו שזכו לא רק בנציג דיפלומטי, אלא 'באלוף ישראלי ממש'. השילוב הזה קסם להם, והופעת נציגה של המדינה היהודית העצמאית על אדמתם הציפה אותם ברגשות גאווה ואושר. הצירות שימשה כמקור סמכות ומעמד ציבורי, וגולם בה הכבוד העצמי של היהודי באשר הוא יהודי. לדברי

הציר הראשון של ברזיל בישראל, ז"ר חוזה פאברינו דה אוליבירה (משמאל), מגיש את כתב האמנתו ליוסף שפרינצק, יושב ראש הכנסת וממלא מקום נשיא המדינה, 28 במרס 1952 (צילום: דוד אלדר, לע"מ)

קונרד חרמץ, ניצול שואה מאושוויץ, מבכירי העיתונאים בקהילה היהודית בברזיל ועורך העיתון 'אימפרנסה ג'ודאיקה' (*Imprensa Judaica*, תקשורת יהודית), התקבצותם של היהודים למול ארמון הנשיאות בעת טקס הגשת כתב האמנה הייתה תמונה כלתי נשכחת, והם הגיבו בהתלהבות ובדמעות שמחה עד שגם הלא-יהודים שצפו 'במחזה הראווה המופלא' השתאו למראה התרגשותם.³² שאלתיאל לא נסחף בהתלהבות הקהילה המקומית. לאחר כמה חודשים בברזיל הוא דיווח ביולי למנהל הכללי של משרד החוץ איתן כי 'גישתם של הברזילאים אלינו הנה גישה של סימפטיה אדישה,

30 צור אל שאלתיאל, 12 באוקטובר 1951, אה"מ, חצ-56/5; צור אל שאלתיאל, 18 באפריל 1952, שם; שאלתיאל אל צור, 27 באפריל 1952, שם; 'ציר בראזיל הגיש כתב האמנה', דבר, 30 במרס 1952; ק' חרמץ, 'יחסים דיפלומטיים תקינים בין בראזיל וישראל', שם, 31 במרס 1952; 'ציר ישראל בברזיל הגיש כתב האמנה', שם, 11 באפריל 1952.

31 שאלתיאל אל איתן, 24 ביולי 1952, אה"מ, חצ-2383/4.

32 N. Falbel, *Menasche: His Life and His Times*, Jerusalem 1998, pp. 155-157; מ' קיטרון, 'יהדות אמריקה הלטינית', הג'ל וב' רינסקי, הישוב היהודי באמריקה הלטינית, ירושלים תש"ך, עמ' 28; ק' חרמץ, 'ימים של התרוממות רוח ליהודי בראזיל', דבר, 21 באוגוסט 1952. לביקורו של שרת בארגנטינה (הוא ביקר באותו סיוור גם בצ'ילה ובאורוגוואי) ראו: ריין (לעיל, הערה 20), עמ' 118-119.

האלוף דוד שאלתיאל,
דצמבר 1949
(לע"מ)

אשר נובעת מחוסר אינטרס ממשתי בנו'. עם זאת שאלתיאל צפה כי האינטרס הכלכלי הברזילאי להיפטר מסחורות שאין להן קונים אחרים בעולם החופשי, עשוי לעזור בשכנועם להיות 'מעוניינים' כלשונו בישראל. מנקודת המבט הישראלית נתפסה משימתו הכלכלית, המדינית והתרבותית – בסדר הזה – של שאלתיאל כ'חריש קרקע בתולה', ומשרד החוץ ניסה לעודדו שבאביב של השנה הבאה מתעתד שר החוץ לסייר בכמה ממדינות דרום אמריקה, וזו 'תהיה חוויה רבתה לשוב היהודי שם'.³³

ביקורו הצפוי של שרת בדרום אמריקה שימש עילה לחיבור שני תזכירים על מצבם של היהודים במדינות תת-היבשת בשלהי 1952 ובראשית 1953, שנועדו לעיונם של ראש הממשלה ושר החוץ. מחבריהם, קיטרון וצור, נחשבו כאנשי אמונם ונמנו עם צמרת המומחים הישראלים בנושא.³⁴ המניע היסודי שהנחה את צור וקיטרון בחיבור תזכיריהם לא היה הרצון לשתף את בכירי מקבלי ההחלטות בנעשה בקהילות היהודיות, אלא השאיפה לרתום אותם לפעול להגברת הקצב ולהגדלת ההיקף של העלייה מדרום אמריקה לישראל.

קיטרון קרא להאצת קצב העלייה עקב חששו מהתערעורת מצבה של יהדות אמריקה הלטינית בשל גילויי אנטישמיות שבאו וחלפו. ברקע דבריו בצבץ החשש שמא עלול להתחולל שם אירוע נוסח משפטי פראג, שבהם הועמדו יהודים לדין ממניעים אנטישמיים. הדבר הניע באותה תקופה את שאלתיאל לכנס כמה מבכירי הקהילות היהודיות בריו דה ז'ניירו ובסאו פאולו כדי לשכנעם להוציא מארגון הגג של יהודי ברזיל 'אוניפקדה' (Unificada, התאחדות) את הארגון היהודי-קומוניסטי, בטענה שקיימת סכנה שאם ינקטו השלטונות צעדים נגד הקומוניזם, הדבר 'עלול להתפשט' להצרת צעדיהם של יתר הארגונים היהודיים בברזיל. כעבור זמן מה הובע בצירות הישראלית חשש דומה מגילויי אנטישמיות ומהתגברות הלכי רוח אנטי-יהודיים עקב הפולמוס הציבורי על גילויי שחיתות שהתלקח בברזיל כתוצאה ממעשי שמואל ויינר, עורכו היהודי רב הפעלים והקשרים של העיתון הנפוץ 'אולטימה הורה' (Ultima Hora, שעה אחרונה), שהיה ממקורביו של הנשיא ורגס.³⁵

33 שאלתיאל אל איתן, 24 ביולי 1952, אה"מ, חצ-2383/4; סגן המנהל הכללי של משרד החוץ אל שאלתיאל, 12 באוגוסט 1952, שם. הציר הברזילאי בישראל, פאברינו דה אוליבירה, גם הוא לא שקט על שמריו ובמחצית השנייה של 1953 ניסה לקדם באמצעות משרד החוץ הברזילאי מהלך לכנאות (או פירוז) ירושלים (או חלקים ממנה) בהשראת הוואטיקן. ראו: א' ביאלר, צלב במגן דוד: העולם הנוצרי במדיניות החוץ של ישראל, 1948-1967, ירושלים תשס"ו, עמ' 56-58.

34 ריאיון עם צור (לעיל, הערה 22); נ' קיטרון, בין שלוש יבשות: חיי משה קיטרון, ירושלים תשס"ה, עמ' 188-223.

35 קיטרון אל בן-גוריון (לעיל, הערה 21); צור אל שרת, 7 בינואר 1953, אה"מ, חצ-2388/14; צור אל ראש הממשלה, שר החוץ והסוכנות היהודית, 'ראשי פרקים לתכנית פעולה בקרב יהדות ארגנטינה והארצות השכנות', 8 בינואר 1953, שם; 'זכרון דברים על פגישה עם עסקני הקונפדרציה שנתקיימה במשרדי הצירות', 22 בינואר 1953, אה"מ, חצ-240/10; דיווחי מ' שניאורסון, יועץ הצירות בריו דה ז'ניירו, 25 ביוני, 2, 16, 31 ביולי, 14, 21 באוגוסט 1953, אה"מ, חצ-240/14.

מנגד צור ייחס חשיבות פחותה להיבט האנטישמי וגרס שאין נשקפת ליהודים סכנה של ממש בעתיד הקרוב. הוא ביסס את גישתו למען עלייה על ההשקפה שהיהודים אינם מצליחים 'להתמזג כליל' מבחינה רוחנית ותרבותית בארצות דרום אמריקה. גם נימוק זה התברר כמופרך למדי, שכן התערותם הכלכלית והחברתית של היהודים בארצות הללו התנהלה בקצב מואץ. אולם צור צדק בהערכתו שאין 'לבוא ליהדות דרום אמריקה בתורה של ציונות קטסטרופלית ועליית המונים', שכן הדבר אינו רלוונטי לתנאיה. הוא המליץ לנקוט גישה נוסח 'בית יעקב לכו נלכה', שמאז ומעולם הייתה סיסמתם של יחידים. צור טען כי על קהילות היהודים בדרום אמריקה לא חל התיאור הרווח של התפוצה היהודית באותה עת, כנחלקת לשני מחנות: הקהילות הדלות והסובלות שמעמדן הכלכלי והמדיני מעורער, ושחיוני להעלותן לאלתר, ולעומתן הקהילות השבעות, המושרשות והמתבוללות בחלקן, שזיקתן לישראל מושתתת על רגש ורצון לעזור למדינה היהודית הצעירה. הוא הסביר:

קיים בחלק זה של העולם מיזוג מיוחד במינו של יהדות שאינה נרדפת ואף על פי כן אינה יודעת שאננות; שאינה נאלצת לברוח בהמוניה ואף על פי כן מוכנה נפשית לעליה ניכרת של יחידים (שהדגשה שלי); שחרדה לעתיד הלאומי ונוטה לקבל באהבה את מרותה הרוחנית של ישראל כמקור השראה לחיי תרבות; שמהווה רזובה של כוחות אדם מעולים, שגדלו באווירה של חירות ורווחה, וקיבלו השכלה אירופית ורכשו ניסיון כלכלי גדול; שיזמתה עמדה לה לבנות בנין משקי איתן בארצות מושבה אשר את פירותיו ניתן לכוון לישראל, אם ברוב או במעט, בתנאי שייווצרו הכלים והמכשירים לכך.³⁶

מתמונה כללית זו של המגמות שאפיינו את אורחות חייהן של הקהילות היהודיות בדרום אמריקה נבעה עמדתו של צור בנוגע למגזר החלוצי שנמצא במוקד דיוני. הגורמים שסייעו על פי השקפתו לגידולו של הזרם החלוצי היו האווירה היהודית שחוו הצעירים בביתם, תלישותם מהחיים הציבוריים הכלליים והרגשת הריקנות הרוחנית. אלה דחפו את הנוער היהודי לאמץ אידאליים התובעים התמסרות, וזאת על רקע ההתלהבות מקיומה של מדינת ישראל וההתרפקות על הילת הקוממיות המדינית, שהעניקו ליהודים הדרום אמריקנים בכללם תחושה שהמדינה תדע לדאוג להם ולהגן עליהם בעת צרה. התחושה האמורה מצאה לשיטתו את חיזוקה בנטייתם של השלטונות והציבור הכללי כאחד לזהות את ישראל עם "הישראלים" המקומיים, קרי היהודים. קיטרון קבע בתזכירו שהתנועה החלוצית בדרום אמריקה מונה כ־8,000–9,000 צעירים, ושכ־3,000 מהם חברים בתנועת 'איחוד הנוער החלוצי', שהייתה מזוהה עם מפא"י. הוא הדגיש כי 'התכונה החשובה של התנועה היא מקוריותה או ליתר דיוק עצמיותה: היא קמה ללא עזרה וללא התערבות ישירה מבחוץ, התגבשה בקרב הנוער המקומי ונושאת את עצמה'. כיעד לזמן הקרוב, בהכיר קיטרון לשרת ולבן־גוריון, נחוץ 'ללא הפרזה אבל גם ללא צרות אופק' ליצור באמריקה הלטינית 'אווירה ואמצעי תעמולה שיבטיחו עלייה שנתית של 1,000 יוצאי תנועת הנוער שלנו'.³⁷

שרת ביקר כברזיל מה־3 עד ה־9 במאי 1953. הוא נועד עם נשיא ברזיל, ורגס, וזכה לאין ספור קבלות פנים והזדמנויות לשאת את דברו לפני הקהילה היהודית בריו דה ז'ניירו ובסאו פאולו. למשל

36 צור אל ראש הממשלה (שם).

37 שם; קיטרון אל בן־גוריון (לעיל, הערה 21).

ילדי הקהילה
היהודית מקבלים
את פניו של משה
שרת בסאו פאולו,
מאי 1953
(באדיבות העמותה
למורשת משה שרת)

בכינוס הפומבי שנערך לכבודו בסאו פאולו השתתפו 12,000 יהודים, ועל מנת להבהיר את משמעות הדבר לנוכחים בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית עם שובו ארצה, השווה זאת שרת למצב שבו יחסית לגודל האוכלוסייה ינכחו בנאום שלו בתל-אביב 110,000 איש. בסכמו את הביקור בממשלה ובהנהלת הסוכנות, עמד שרת בין היתר על סוגיית עליית הנוער החלוצי המיועד להיקלט בקיבוץ: 'יש אוצר יקר של חומר אנושי חלוצי, אולי מבחינת האיכות האוצר היקר ביותר שישנו עכשיו אי-איפה בעולם [ההדגשה שלי] [...] מבחינת האיכות ומבחינת הנכונות זהו חומר אנושי מעולה ביותר, שהגולה יכולה כיום לתת'. בה בעת אמר שרת כי חיוני להיזהר מהצתת מלחמת 'אבות ובנים' על רקע העלייה, שכן אם מורה או שליח מישראל מעניק חינוך עברי לחלוציות שתוגשם בארץ, 'אז אש מתלקחת וענין העליה נשרף'. בנסיבות אלה, קבע, נחוץ לנהוג בתבונה רבה בעת הנחלת ערכי התרבות העברית והישראלית לנוער המקומי, ולהציגה כמטרה העומדת בפני עצמה ולא כאמצעי לעלייה.³⁸ משנה הזהירות שביקר שרת לנקוט עמד בניגוד מובהק לתיאורו את הנוער הציוני שפגש בברזיל ובארגנטינה כ'אוצר יקר של חומר אנושי חלוצי' שאולי אין שני לו מנקודת המבט של הגשמת הציונות באותה שעה, ובה בעת ביטא את הקו העקרוני שאפיין את יחסם של הממסד הישראלי ושל הממסד הקהילתי היהודי בברזיל כאחד לעלייה מדרום אמריקה בכלל ומברזיל בפרט. הדבר בלט למשל בסדרת הנאומים שנשא קונסול הכבוד בריו דה ז'ניירו, מלמוד, לרגל ימי העצמאות של מדינת ישראל לאורך שנות החמישים, ושבהם פסח בעקביות על אזכור כלשהו של עלייה מברזיל לישראל.³⁹

38 פרוטוקול ישיבת ממשלת ישראל (לעיל, הערה 1); פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, 25 במאי 1953, אצ"מ, S100/86; ק' חרמץ, 'ביקורו של שרת בברזיל', דבר, 1 ביוני 1953.

39 ראו: Sh. Malamud, *Documentário*, Rio de Janeiro 1992, pp. 271-287.

חמישה חודשים לאחר שובו של שרת מדרום אמריקה, ריכך מעט אפילו בן-גוריון את יחסו המרוחק למיצוי הפוטנציאל הטמון בנוער המקומי. בתכנית הביטחונית שפרש לפני ממשלת ישראל ערב פרישתו לשרדה-בוקר בשלהי 1953, הוא קבע שקיים 'הכרח בפעולה מאורגנת בעזרת הצבא של גיוס נוער בגילאי 16-18 בצפון אפריקה ובדרום אמריקה'.⁴⁰ מובן שתנועות הנוער החלוציות בדרום אמריקה היו כתובת מתבקשת למאמץ מרוכז זה, שנועד לשרת את צורכי הביטחון של ישראל הצעירה, ופועלן עד אז הקנה מידה של ממשות לקביעת בן-גוריון. קביעתו עברה מן המישור ההצהרתי אל המישור המעשי בעיקר על ידי היחלצותן של תנועות הנוער לקדם מאמץ זה ופחות בזכות התגייסות מכוונת של הממסד הישראלי.

על רקע ההססנות וחוסר ההחלטיות של ההנהגה הישראלית, שלבטח תרמו להן גם המרחק הגאוגרפי הניכר ואמצעי הקשר המסורבלים דאז, התברר יותר ויותר כי הגורם העיקרי בברזיל שמחויב לעניין העלייה היו הצעירים שהצטרפו לתנועות הנוער הציוניות, ובהן 'השומר הצעיר', 'בני עקיבא', בית"ר ו'דרור', שהחלו לפעול בברזיל בשנות הארבעים. אין פלא שכאשר בא מלמוד לישראל בשנת 1951 כדי להשתתף בקונגרס הציוני הכ"ג – הקונגרס הראשון שנערך בישראל – הוא ציין כי בברזיל יש 'תנועת נוער ציונית גדולה, שהפתיעה אף את יהודי בראזיל עצמם'.⁴¹ ההיסטוריון פלבל, שנמנה עם חברי 'דרור' בשעתו, אפיין במבט מפוכח ואירוני בדיעבד את האקלים הרוחני שבו תפקדו תנועות הנוער הציוניות ברחוב הברזילאי. הוא מצא כי כל תנועה, בלהט אמונתה הצרופה והמופרזת בצדקת דרכה שלה, ראתה את עצמה כקבוצה נבחרת וייחודית, שברשותה המענה המובהק לפחות לפתרון בעיות היהדות והיהודים, אם לא לקיום האנושי בכללותו.⁴²

בנימה פרוזאית מעט יותר שרטט דוד פרלוב, אף הוא חבר 'דרור' ולימים מחלוצי הקולנוע הישראלי וחתן פרס ישראל לקולנוע, את חומרי המציאות שעל בסיסם פעלו תנועות הנוער בשכונה היהודית של סאו פאולו, בום רִטִירוֹ (מנוחה ונחלה): 'הרובע היהודי היה על יד תחנת רכבת גדולה. עברו בה בנדודיהם כל שרידי הכצורת הנוראה שהמיתה רבבות אנשים מרעב. היה שם גם רובע שלם של זונות, ולידו קינים של תנועות [הנוער] הפוליטיות וגם איזה מנזר. הרבה יהודים. הכל ביחד. זה היה ברוטאלי למדי, כל העסק'.⁴³ פרלוב, שעבר להתגורר בשכונת היהודים גדושת החנויות הקטנות, סיפר לימים בסרטו התיעודי פורץ הדרך 'יומן' כי 'המסחר היהודי לא משך אותי, הייתי זקוק למהפכה, לחלום'.⁴⁴ מהפכות וחלומות – זה היה מכבר עיסוקן של תנועות הנוער ברחוב היהודי. החזון החברתי-סוציאליסטי האידאליסטי שטופח ברוב תנועות הנוער הציוניות באותה תקופה, גרם למתח מתמיד בין הערכים הפרולטרניים, השיתופיים והשוויוניים ביסודם שלאורם חינוכו את חניכיהן, לבין הסביבה העירונית של בני המעמד הבינוני והזעיר בורגני, שאליו השתייכו מרבית משפחותיהם, במיוחד בעיר סאו פאולו, שבה נמצא הסניף הדומיננטי של תנועת 'דרור'. בזכות תנועה זו נוצר

40 פרוטוקול ישיבת ממשלת ישראל, 20 באוקטובר 1953, אה"מ.

41 י' לבנון, 'בראזיל – ישראל', דבר, 14 באוגוסט 1951.

42 פלבל (לעיל, הערה 16), עמ' 418.

43 מ' נתן, 'שיחות עם דוד פרלוב', קשת, מא (סתיו תשכ"ט), עמ' 7.

44 דוד פרלוב, יומן, פרק 6, 1983.

'הקיבוץ הברזילאי' כמייצג מובהק של דגם הקיבוץ התנועתי, שמקיים זיקה הדוקה אל תרבותה של 'ארץ האם' ואל קהילתה היהודית.

ג. התחלות

תנועת הנוער 'דרור' נוסדה ברוסיה בשנת 1911. שלוחה ראשונה שלה בברזיל הוקמה בעיר פורטו אלגרה ב-5 באוקטובר 1945. הסניף הברזילאי נוצר בהשפעת השלוחה הארגנטינאית של 'דרור' בהנהגתו של קיטרון, וכעבור זמן קצר נפתחו סניפים נוספים של התנועה בריו דה ז'ניירו ובסאו פאולו. כנהוג במפלגות השמאל הישראלי, היו בתנועות הנוער המזוהות עמן פיצולים ואיחודים לא מעטים. תנועת 'דרור' בישראל, וממילא סניפיה בתפוצות, התאחדה בשנת 1952 עם תנועת הנוער 'גורדוניה – המכבי הצעיר' ונקראה 'איחוד הנוער החלוצי', ובשנת 1957 התאחד 'איחוד הנוער החלוצי' עם תנועת 'הבונים' והוקמה תנועת 'איחוד הבונים'. ואולם בתודעת חברי התנועה בברזיל היא הייתה ונתרה כל העת, אז וגם היום, בשמה הראשוני והמקורי – תנועת 'דרור'⁴⁵ וכך אכנה אותה גם להלן.

ייעודם של שורת איחודי המסגרות הללו הוצג במכתב ברכה ששלח בן-גוריון לוועידת הייסוד של 'איחוד הנוער החלוצי' באוקטובר 1952. הוא שרטט במכתבו את המגמות בקרב הנוער הישראלי: חלקו נתפס לניהיליזם, לציניות ולרדיפה אחרי קריירה, חלקו נוהה אחר 'הפרזה הפטרויטית הנבובה', וחלקו נסחף אחר 'האש הזרה' שמקורה 'כביכול מפי הגבורה' – האפיפור המודרני היודע הכל והממונה היחיד על המדע, האמנות, המוסר, החברה, המשק והשלטון; לא רק בארצו אלא בעולם כולו, קרי סטלין והקומוניזם. בנסיבות הללו איחל בן-גוריון: 'יהא האיחוד שאתם מקימים עכשיו בין חלקי נוער בגולה משמש התחלה להסתערות רעיונית על הנוער היהודי בארץ ובגולה להכשירו במחשבה ובמעשה למהפכה היהודית המתחוללת לעינינו בארץ על ערכיה היהודיים, והאנושיים, הציוניים והסוציאליסטיים'⁴⁶. מבעד למליצות ניכרו הציפייה לתמורה במגמות שרווחו בקרב הנוער הישראלי והתקווה שדווקא נוער אידאליסטי שיעלה ארצה מן 'התפוצות השבעות' יתרום לבואה של התפנית המקווה. חברי תנועת 'דרור' בברזיל, שנציגיהם השתתפו בוועידה הנזכרת, ראו עצמם בתקופה הנדונה כאן רתומים למימושה של ההשקפה העקרונית הבן-גוריונית.

קרלה בסנזיפינסקי תיארה את תהליך התגבשותה של תנועת 'דרור' הברזילאית בהתמקדה בגורמים החברתיים, הרעיוניים והתרבותיים המקומיים, ובהסתמכה על קורפוס עדויות נרחב.⁴⁷ עבודתה משתלבת בגישה רווחת בחקר תנועות הנוער, שכולטת בספרו של שלמה בר-גיל על היקלטות

45 ר' קורינלרי, '60 שנה דרור, גורדוניה, הבונים', ח' זמיר (עורך), 60 שנה: עלייה – הבונים דרור ברזיל, קיבוץ ברור חיל, ברור-חיל 2008, עמ' 9; ח' זמיר, 'ראשיתה של תנועת "דרור" בברזיל', שם, עמ' 13-15; פריזל (לעיל, הערה 3), עמ' 19-20; ש' בר-גיל, בראשית היה חלום: בוגרי תנועות הנוער החלוציות מאמריקה הלטינית בתנועה הקיבוצית, 1946-1967, קריית שדה-בוקר תשס"ה, עמ' 28-29.

46 בן-גוריון אל ועידת האיחוד, 16 באוקטובר 1952, אב"ג.

47 C. Bassanezi-Pinski, *Pássaros da Liberdade: Jovens, Judeus e Revolucionários no Brasil*, São Paulo 2000